

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНІҢ ЭКСПОРТТЫҚ ӘЛЕУЕТІ
ЭКСПОРТНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА КАЗАХСТАНА

THE EXPORT POTENTIAL OF AGRICULTURAL SECTOR OF KAZAKHSTAN

Г.С. НҰРТАЗИНА

PhD докторанты

Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы мемлекеттік басқару академиясы,

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

g.nurtazina@apa.kz

Г.С. НҰРТАЗИНА

докторант PhD

Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан,

Нур-Султан, Казахстан

G.S. NURTAZINA

PhD student

Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan,

Nur-Sultan, Kazakhstan

Аңдатпа. Қазақстанның АӨК экспорттық әлеуетінің проблемалары зерделенген, макроэкономикалық көрсеткіштер мен аграрлық сектордың ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру мен экспорттауға қатысты жай-күйі талданған. Отандық агроөнеркәсіп кешенінің әлсіз және күшті жақтары анықталған. Негізгі экспорттық тауарлар – бидай, арпа, жүгері және майлы дақылдар мен Ресейдің, Өзбекстанның, Қырғызстан мен Тәжікстанның экспорттық нарықтары басымдыққа ие. Сонымен қатар, кемшілік ретінде елдің сыртқы сауда айналымындағы ауыл шаруашылығы өнімдері импортының жоғары үлесін атап өтуге болады, бұл ішкі өндірістің төмен деңгейімен байланысты, нәтижесінде азық-түлік тауарларының кейбір түрлері бойынша импортқа тәуелділік орын алады. Азық-түлік өсімінің орташа жылдық қарқыны халықтың тұтынуы мен қаржылық кірісінің өсуіне сәйкес келмейтіндігі анықталған. Нарық тапшылығы импорт есебінен жабылады, ал оның ішкі тұтынудағы үлесі айтарлықтай жоғары. Жүргізілген талдау негізгі себептер агроөнеркәсіптік өндірістің шикізаттық бағыттылығымен, өндірістік қуаттардың толық жүктелмеуімен, инновациялық технологияларды енгізудің төмен деңгейімен және әлсіз техникалық жабдықталуымен байланысты екенін көрсеткен. Қайта өңдеу өнеркәсібін одан әрі дамыту, ауылдық жерлердің инфрақұрылымына инвестиция салу және мемлекеттік-жеке меншік әріптестікті дамыту есебінен шағын және орта агробизнес субъектілерін қаржыландыруға қолжетімділікті арттыру бойынша ұсыныстар берілген.

Аннотация. Изучены проблемы экспортного потенциала АПК Казахстана, проанализированы макроэкономические показатели и состояние аграрного сектора касательно производства и экспорта сельскохозяйственной продукции. Выявлены слабые и сильные стороны отечественного агропромышленного комплекса. Преимуществом являются основные экспортные товары – пшеница, ячмень, кукуруза, масличные культуры и экспортные рынки России, Узбекистана, Кыргызстана и Таджикистана. В то же время в качестве недостатка можно отметить высокую долю импорта сельскохозяйственной продукции во внешнеторговом обороте страны, что связано с низким уровнем внутреннего производства, в результате имеет место импортозависимость по некоторым видам продовольственных товаров. Установлено, что среднегодовые темпы прироста продовольствия не соответствуют росту потребления и финансовых доходов населения. Дефицит рынка покрывается за счет импорта, а его доля во внутреннем потреблении достаточно высокая. Проведенный анализ показал, что основные причины связаны с сырьевой направленностью агропромышленного производства, недозагрузкой производственных мощностей, низким уровнем внедрения инновационных технологий и слабой технической оснащенностью. Даны предложения по дальнейшему развитию перерабатывающей промышленности, инвестированию в инфраструктуру сельской местности и повышению доступа к финансированию субъектам малого и среднего агробизнеса за счет развития государственно-частного партнерства.

Қазақстан егемендік алған жылдардан бастап, ұлттық экономиканың нарықтық жағдайында дамуы ауыл шаруашылығына да әсерін тигізді. Оған қоса соңғы жиырма бес жылда бұл салада бірқатар реформалар жасалып, мемлекет тарапынан көптеген өзгерістер енгізілді. Оның ішінде институционалдық және инфрақұрылымдық өзгерістер мен жаппай жекешелендіру саясаты, еліміздің ауыл шаруашылығын күрделі үрдістерге әкелді [1].

Осы мақалада нәтижелі жүзеге асырылған өршіл мақсаттарға қол жеткізу бағытында қандай қиыншылықтар тұрғанын айқындау үшін, агроөнеркәсіп кешенінің экспорттық әлеуетін талдау қарастырылды.

Әдеби деректер мен ресми ақпараттарды талдау кезінде логикалық әдіс негізінде біршама мәліметтер, ғылыми мақалалар мен нормативтік құқықтық құжаттар

зерделенді. Оған қоса, мәтіндерін талдау барысында теориялық зерттеу әдістері қолданды. Оның ішінде, индукция мен дедукция және абстракция әдістері пайдаланылды.

Сандық деректер мен статистикалық мәліметтерді талдау, жүйелеу, салыстыру әдістері, контент-талдау әдістері арқылы зерттелді.

Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің экспорттық әлеуетін зерттеу мақсатында сипаттау мен бағалау әдістері қолданылды. Сонымен қоса, салыстыру әдісі импорт пен экспортты талдау кезінде және ауыл өнеркәсібінің астық және мал шаруашылықтарының даму үрдістерін зерттегенде пайдаланылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазақстан бүгінгі таңда Орталық Азиядағы ең үлкен жер теліміне ие мемлекет және әлемде жер аумағы бойынша 272,5 млн гектар жермен тоғызыншы орынды алып отыр [2]. Халық саны 2019 жылдың басында 18 млн адамнан асты [3], және еліміз адам басына шаққандағы жер бойынша қолжетімділік көрсеткіші бойынша Австралия мен Канададан кейін әлемдегі бес елдің қатарына кіреді [4].

Қазақстанның жалпы ішкі өнімі (ЖІӨ) 2018 жылдың қорытындысы бойынша 170,5 млрд. АҚШ долларын құрады [қараңыз 3]. Мемлекеттің геосаяси орналасуы аймақтық және халықаралық деңгейде де экспорттық әлеуетті дамытуда маңызды рөл атқарады. Қазақстан аумағы Ресеймен (ЖІӨ 1,6 трлн. АҚШ доллары), Қытай елімен (ЖІӨ 12,2 трлн. АҚШ доллары), Қырғызстанмен (ЖІӨ 7,6 млрд. АҚШ доллары), Өзбекстанмен (ЖІӨ 49,7 млрд. АҚШ доллары), Түркіменстанмен (ЖІӨ 37,9 млрд. АҚШ долл.) және Каспий теңізі елдерімен [қараңыз 4], көлемінде сауда-саттық жүргізді.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы өнімдерімен сауда жүргізудегі негізгі серіктес мемлекеттері Тәуелсіз Мемлекеттер Одағы мен Еуразиялық Экономикалық Одақ болып табылады [5]. Сондай-ақ, қазіргі таңда Қытайға, Иранға, Үндістанға және Парсы шығанағындағы елдерге экспорттау жөнінде қарқынды келіссөздер жүргізілуде.

Соңғы жылдары, Қазақстанның ауыл шаруашылығының дамуы еліміздің әр жерлерінде климаттық шарттарға және басқа да факторларға байланысты әртүрлі деңгейде дамуда. Мысалы, мал шаруашылығы, оның ішінде ірі қара мен ұсақ мал шаруашылықтары оңтүстік және оңтүстік шығыс өңірлерінде шоғырланған [қараңыз 3]. Ал өсімдік шаруашылығы оның ішінде астық және бұршақ өнімдерін өсіру

көбінесе еліміздің солтүстік және солтүстік-батыс өңірлерінде жақсы дамыған.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы секторы 2002 жылдан бастап жыл сайын орта есеппен 3,2% көлемінде тұрақты өсім көрсетіп отыр. Ауыл шаруашылығының ЖІӨ өсімі 2018 жылы 3,4%-ды құрады. Астық пен бидайды сыртқы елдерге сату бойынша, негізінен ұн түрінде, Қазақстан он ірі экспорттық мемлекеттердің қатарына кіреді. World's Top Exports мәліметтеріне сүйенсек 2018 жылдың нәтижесі бойынша Қазақстан бидай экспорттаушы елдерінің арасында оныншы орынды иеленген және сауда көлемі 965,4 млн АҚШ долларын құраған немесе әлемдік бидай экспортының 2,4% алған.

Қазақстанның үлкен жер аумағын ескере отырып, болашақта жоғары орындарға ие болуына барлық мүмкіндіктер бар екеніне сенуге болады. Мысалы, бидай өнімдерін экспорттаушы елдерінің бірінші ондығында Франция (4 орында), Германия (8 орында) мен Румыния (9 орында) мемлекеттері жоғарғы сатыларды алып отыр. Сондықтан, осы мәселе бойынша терең талдау жасап, барлық мүмкіндіктерді пайдалану қажет. Алайда, бұл мәселе басқа зерттеу жұмысының тақырыбы болып табылады.

Жоғарыда аталғанды ескере отырып, ауыл шаруашылығын дамыту мемлекет үшін басымды бағыт болып табылады. Осыған байланысты осы саладағы басты мемлекеттік орган бірқатар мақсаттар қойып отыр. Оның ішінде өңделген ауыл шаруашылығы өнім экспортын 2021 жылға дейін 2,4 млрд. АҚШ долларына дейін ұлғайту жолымен агроөнеркәсіп саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Сондықтан тамақ өнімдерін экспорттауға қатысты міндеттелердің бірі өткізу нарықтарының қолжетімділігін және экспортты дамытуды қамтамасыз ету болып анықталған [6].

Қазақстанның жалпы ішкі өнімінің (ЖІӨ) өндіріс әдісімен ақшалай көрсеткіші соңғы он жылда жыл сайын өсуде, атап айтқанда 2009 жылы 115,3 млрд. АҚШ долларынан 2018 жылы 170,5 млрд. АҚШ долларына дейін. ЖІӨ физикалық көлемінің индексі бәсең екпінмен өсуде және жыл сайынға өсімі соңғы он жылда орташа 4,5%-ды құрады [қараңыз 3].

Соңғы он жылда жалпы тауар айналымы 30% ұлғайып, 70,6-тен 93,5 млрд. АҚШ долларына дейін өсті. Алайда, сауданың ішкі құрылымында экспорттық және импорттық операциялардың өсу қарқындары бірқалыпты емес. Экспорттық сауда айналымы жыл сайын өсуде және соңғы он

[illegible]

жылы 35%-ға түскен. Бұл әрине, экспорттық айналымында ауыр өнеркәсібінің өнімдері басым екендігін көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің сауда айналымында бұл көрініс өзгеше. Мысалы, 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаның деректеріне сәйкес соңғы он жылда ауыл шаруашылығы өнімдерінің импорт айналымы экспорттан 25%-ға жоғары [қараңыз 6]. Импорттың айналымы 2003 жылдан бастап төмендеген, бірақ оның көлемі экспорттан жоғары деңгейде сақталуда. Бұл тамақ өнімдерінің ұлттық өндірісінің ішкі нарықтағы жеткіліксіз дең-

гейде болуының көрсеткіші. Бұған қоса, бұл көрсеткіш ішкі нарықтың жалпы алғанда сырттан келетін тамақ өнімдеріне тәуелділігін көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы өнімінің өндірісі соңғы бес жылда жыл сайын бір деңгейде өсім көрсетіп отыр. Соңғы он жылда оның орташа өсімі 3,7% теңеліп отыр (2 сурет). Алайда оның өсу қарқыны 2009 (14,6%) және 2011 (21,5%) жылдармен салыстырғанда 2014 жылдан бастап төмендеген.

176

Бұндай жағдай негізінен өсімдік шаруашылығы өндірісіне байланысты деп айтуға болады. Өйткені оның динамикасы жалпы өнімнің өсу қарқынымен бірдей. Жалпы өсімдік шаруашылығы өнімінің жыл сайынғы өсу қарқыны соңғы он жылда 6,1% құрап отыр.

2010 және 2012 жылдары бұл салада өнімнің физикалық көлемінің төмендеуі өсімдік дақылдарын өсіру көбінесе ауа райы жағдайларына тәуелді екені айқын. Сондықтан бұл салада адамның еншісінен тыс бағындыра алмайтын біраз тәуекелдер бар. Бұған қосымша, жыл сайын тұратын жанармай қымбаттығы мәселесі де өзекті екенін атап өту жөн. Оған тағы да қосылатын фитосанитарлық шаралардың уақытында орындалуы да өз себебін тигізеді.

Мал шаруашылығы өнімінің өсу қарқыны өсімдік шаруашылығына қарағанда әлдеқайда қарапайым. Соңғы он жылда бұл салада өнім өндірісінің қарқыны өте бәсең деңгейде орташа 1,8%-ға теңеліп отыр.

Қазақстанның жалпы ауыл шаруашылығына арналған санатында 1991 жылы барлығы 218,4 млн гектар жер болған, ол барлық жер аумағының 80%-ына тең. Жер ресурстарын басқару комитетінің жиынтық есебіне (2018) сәйкес сол кезден бері жер аумағының ауыл шаруашылығына арналған алқабы екі есе азайған, 2017 жылы 104,3 млн гектар қалған (шамамен 40%). Оның 25,2 млн гектары ғана егістік алқапқа берілген, ал оның ішінде суарылатын жер аймағы 1,6 млн гектарды ғана құрайды.

Алайда халықаралық ұйымдардың деректері бойынша 2017 жылы Қазақстанның 14,8 млн гектар аумағы ғана бидай дақылдарын өсіруге пайдаланылған деген [7]. Соңғы отыз жыл шамасында ауыл шаруашылығы жеріне арналған алқаптың қысқартылуы негізінен реформа нәтижелері болып отыр. Атап айтқанда, жерді бір санаттан басқа санатқа ауыстыру және жер қоры санатының пайда болуы. Қазіргі кезде, жер қоры санатында барлығы 37%-ға жуық жер бар. Осы жерлерді болашақта игеру ауыл шаруашылығының қарқынды дамуына үлес қосатын әлеуеті бар.

Дақылдарды өсірудің шығымы бір гектарға шаққанда Қазақстанда өте төмен деңгейде. Соңғы жылдары бұл көрсеткіш орташа 11 000-13 000 гектограмм/гектар шамасында [қараңыз 7]. Басқа бидайды экспорттаушы елдердің бидай дақылдар шығымы өте жоғары. Мысалы, Румыния мен Францияның егістік алқабы Қазақстанның жерінен екі есе кіші, алайда 2017 жылдың қорытындысы бойынша бидай

дақылдар өнімдерінің шығымы бес есе артық болған (орташа 52 000-68 000 гектограмм/гектар).

Германияның өнім шығымы 9 есе артық, 6,3 млн гектар егіс алқабынан 72 699 гектограмм/гектар өнім шығарылған. Бұндай жағдай Қазақстанның жер аумағының ауқымды екендігіне қарамастан, дақылдар өнімінің шығымы басқа елдермен салыстырғанда өте төмен деп нәтижелеуге болады. Яғни, дақылдар өндірісінде жоғары технологиялар енгізу мен инновациялық тәсілдерді қолдану мәселелері шешілмеген болып отыр.

Осының бірден бір себебі ауыл шаруашылығы саласында кеңес пен консультациялық жұмыстардың, ғылым мен өндірістің серіктестігінің жоқтығына көңіл аударды. Оған қосымша мұндай жағдай тікелей шетел инвестицияларының ағымы төмен деңгейде болуына себеп болып отырған шығар.

Шындығында, ауыл халқының табысын ұлғайту, жұмыс орындарын құру және агро-өнеркәсіп секторының бәсекеге қабілеттілігін арттыру және қайта өңдеу арқылы өндірістің қосымша құнын ұлғайту арқылы Қазақстанның экономика құрылымын диверсификациялауға зор әлеуеті бар. Ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігін арттыру үшін елеулі мүмкіндіктер бар, сондай-ақ пайдаланылмаған жерді пайдалану мүмкіндіктерін қайта қарастыру жөн болады.

2018 жылы тамақ өнімдерін жалпы шығару көлемі 1,6 трлн. теңгені құрады немесе жалпы ішкі өнімнің 2,6% ғана [қараңыз 3]. Бұл төмен деңгейде болып саналады және оның үлесі соңғы жылдары азаюда. Мысалы 2009 жылы бұл көрсеткіштің үлесі 3,7% шамасында болған. Бұған негізгі себеп басқа өнімдер өндірісінің өсуі, мысалы тау-кен саласындағы өнімдер, немесе тамақ өндірісінің бәсеңдеуі болып табылады. Бұндай көрініс, әрине тамақ өнеркәсібінің ішкі нарықтағы жағдайын көрсетіп отыр. Сондықтан, экспорттан бұрын ішкі нарықты отандық тамақ өнімдерімен толықтыру қажеттілігі туындап отыр.

Мемлекеттік бағдарламаға сәйкес, азық-түлік өнімдерінің құрылымында негізгі үлес салмағы астық өңдеу өнеркәсібі алып отыр (22,3%), содан кейін сүт өнімдері (16,7%) және нан өнімдері (15%). Ет өңдеу өнеркәсібі – 13,6%, ал май өнімдері – 7,9%, көкөніс өнімдері 7,6%-ға ие болып отыр. Осы тамақ өндірісінің құрылымы қандай тағамдардың жетіспеушілігін көрсетіп береді. Әсіресе, жеміс-жидек пен көкөніс дақыл-

дары ішкі нарықта импортқа тәуелді. Бұл қатарда май пен сүт өнімдері де бар.

Отандық азық-түлік нарығында импорт негізінен отандық кәсіпорындарда дәстүрлі өндірілетін тамақ өнімдерінің түрлеріне қатысты. Бұл сары май және өсімдік майы, ірімшік пен сүзбе, шұжық және қант, жеміс-көкөніс және консервіленген ет. Сонымен бірге ауыл шаруашылық өнімдерін өңдеу және өңдеу кәсіпорындарының өндірістік қуаттарының аз пайдаланылу мәселесі туындап отыр.

Жалпы алғанда, азық-түлік өнімдерінің орташа жылдық өсу қарқыны тұтынудың өсу қарқынымен және халықтың қаржы кірістеріне сәйкес келмейді. Нәтижесінде нарықтағы жетіспеушілік импортпен өтеледі және ішкі тұтынудағы оның үлесі жоғары болып отыр.

2018 жылдың нәтижесі бойынша Қазақстанның негізгі экспортталатын өнімдері болып бидай, арпа, жүгері, май дақылдар болып табылады. Содан кейін мал шаруашылығы өнімдері – сиыр, қой мен шошқа еттері және құстың еті. Алайда мал шаруашылығы өнімдерінің экспорты басқа саламен салыстырғанда төмен, және көбінесе тек Еуразиялық Одақ пен көршілес елдерге экспортталады.

Жалпы алғанда, Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан сияқты елдердің импорт құрылымында өсімдік өнімдерінің жекелеген түрлерінде қазақстандық өнім 80%-дан асады. Осылайша, 2018 жылы Ресейге импортталған бидайдың ішінде Қазақстандық бидайдың жалпы үлесі 77%-ды құрады. Өзбекстанның импортында Қазақстаннан бидай, ұн және май дақылдарының өнімдері 99%, 100% және 99% тиісінше құрайды [8].

Мал өнімдері арасында сиыр, қой және шошқа етін экспортқа шығару әлеуеті бар деп саналады. Сондықтан қазіргі кезде бірқатар шет елдермен келіссөздер жүргізіліп жатыр. Оның ішінде Қытай мен Парсы және Араб елдері. Әрине мал өнімдерін экспорттаудың әлеуеті бар деп болжамдауға болады. Алайда, бұл бағытта біраз күрделі жұмыстар тұр. Оның ішінде, мал азығымен қамтамасыз ету, мал ұстайтын ауылды жерлердің инфрақұрылымын дамыту және мал өнімінің сапасын жоғарылату бойынша мәселелер өз кезегін күтуде.

Бұл мәселелер, ірі өнеркәсіптер мен ұйымдастырылған шаруа қожалықтарына ғана үлкен мөлшерде қаражат берумен шектелмейді. Сонымен қатар, ұсақ шаруа қожалықтарына аса көңіл бөліп, сол сектордағы мал өнімдерінің өндірісін жандан-

дыру үшін тиімді құралдар қажет. Өйткені, мал шаруашылығы өнімдерінің шамамен 70% ұсақ шаруа қожалықтарымен өндіріледі [9].

Қазақстандық өнімдерін сатудағы негізгі нарық Ресей мемлекеті болып табылатын. Ресейдің ТМД елдерімен сыртқы сауда айналымы құрылымында Қазақстан 2018 жылдың нәтижесі бойынша бірінші орында, шамамен 5,3 млрд. АҚШ долларын құрады. Сонымен бірге, 2018 жылы Ресейдің әлемдік импорты құрылымында Қазақстанның үлесі 2% ғана құрады [қараңыз 8].

Халықаралық сауда бизнесін дамытудың сауда бойынша статистикасына сәйкес [қараңыз 9], Қазақстанның сыртқы саудасында минералды ресурстар мен мұнайдың (74,5%) және металдардың басқа түрлерінің (26,7%) экспорты басым. Бұл ретте қазақстандық азық-түлік тауарларының экспорты 2018 жыл бойынша 5,1%-ды құрады, бұл сол кезеңдегі азық-түлік тауарларының импортынан (10,8%) екі есеге жуық төмен болғаны.

Қазіргі таңда Қазақстанның ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты импортқа қарағанда төмендігін болдырмау шараларын көру қажет.

Тұжырымдар.

1. Үкіметтің соңғы жылдардағы қолдауына қарамастан, ауыл шаруашылығы саудасының теріс сальдосы қалыптасып отыр. Сондай-ақ, азық-түлік тауарларының сыртқы сауда құрылымында импорттың үлесі экспортқа қарағанда басым.

2. Біріншіден, осы факторларды ескере отырып, ішкі нарықты отандық өнімдермен қамтамасыз еткеннен кейін экспортты дамыту керек. Бұл ішкі нарықтың импортқа тәуелділігін төмендетеді және елдің азық-түлік қауіпсіздігіне нұқсан келтіреді.

3. Екіншіден, экономиканың өсімді факторына айналу үшін агроөнеркәсіптік саласын дамыту қажет. Әсіресе ауыл шаруашылығының өңдеу секторын қолға алып дамыту керек.

4. Үшіншіден, бұл салада жоғары тәуекелдің әсерін ескере отырып, ауыл шаруашылығы өндірісі зерттеулерге, инновацияларға және жаңа технологияларды енгізуге негізделген болу қажет.

5. Төртіншіден, ішкі нарықта толық қамтамасыз етілген және жоғары әлеуеті бар ауыл шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлері бойынша экспортты дамыту қажет. Атап айтқанда, Қазақстанда дәнді және бұршақ дақылдарын өндіру және экспорттау үшін жоғары әлеует бар.

6. Бесіншіден, кішігірім өндірісті ұлғайтуға назар аудару қажет. Атап айтқанда, мал шаруашылығында негізгі өндіріс құралдары үй шаруашылықтарында шоғырланған. Сәйкесінше, мал шаруашылығындағы өндіріс ауылдық жерлердегі инфрақұрылымды дамытуға және мемлекеттік-жекешелік әріптестікті енгізуге инвестициялау қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Sarsenov I. and Urazov T. The Economy Has Bottomed Out: What's Next?, Country Economic Update, 2017 (Spring). - PP. 12-14.

2 Қазақстан Республикасының 2018 жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есебі, 2019. - Б. 12-45.

3 Қазақстан Республикасының Статистикалық комитеті. Ауыл шаруашылығы саласының статистикалық деректері [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (қаралған күні: 30.07.2019).

4 World Bank Database. Statistical data on agriculture by countries [Electronic resource]. - 2018. - URL: <https://data.worldbank.org/indicator/en.pop.dnst> (accessed date: 30.06.2019).

5 United Nations Database. A world of information [Electronic resource]. - 2018. - URL: <http://data.un.org/Default.aspx> (accessed date: 25.07.2019).

6 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 қаулысы [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423> (қаралған күні: 21.07.2019).

7 FAOSTAT. Food and agriculture data [Electronic resource]. - 2018. - URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#country/108> (accessed date: 28.07.2019).

8 International Trade Centre. Indicators on export performance, international demand, alternative markets and competitive markets, as well as a directory of importing and exporting companies. Trade map on bilateral trade [Electronic resource]. - 2018. - URL: <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvp=1%7c643%7c%7c398%7c%7c10%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1> (accessed date: 01.08.2019).

9 Әлеуметтік экономикалық даму көрсеткіштері. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму журналы [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://stat.gov.kz/edition/publication/material/3> (қаралған күні: 15.07.2019).

Әдебиеттер тізімі

1 Sarsenov I. and Urazov T. The Economy Has Bottomed Out: What's Next?, Country Economic Update, 2017 (Spring). - PP. 12-14.

2 Қазақстан Республикасының 2018 жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есебі, 2019. - Б. 12-45.

3 Қазақстан Республикасының Статистикалық комитеті. Ауыл шаруашылығы саласының статистикалық деректері [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (қаралған күні: 30.07.2019).

4 World Bank Database. Statistical data on agriculture by countries [Electronic resource]. - 2018. - URL: <https://data.worldbank.org/indicator/en.pop.dnst> (accessed date: 30.06.2019).

5 United Nations Database. A world of information [Electronic resource]. - 2018. - URL: <http://data.un.org/Default.aspx> (accessed date: 25.07.2019).

6 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 қаулысы [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423> (қаралған күні: 21.07.2019).

7 FAOSTAT. Food and agriculture data [Electronic resource]. - 2018. - URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#country/108> (accessed date: 28.07.2019).

8 International Trade Centre. Indicators on export performance, international demand, alternative markets and competitive markets, as well as a directory of importing and exporting companies. Trade map on bilateral trade [Electronic resource]. - 2018. - URL: <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvp=1%7c643%7c%7c398%7c%7c10%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1> (accessed date: 01.08.2019).

9 Әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму журналы [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://stat.gov.kz/edition/publication/material/3> (қаралған күні: 15.07.2019).